

II.

SZÓTTESÉK, NYOMTATOTT VÁSZ-
NAK ÉS SZÖNYEGEK.

A fonás és szövés mesterségével Sáros vármegye földművelő népe még ma is mindenfelé háziiparszerűleg foglalkozik. Maga gyártotta szerszámai vajmi kezdetlegesen. A kerek rokkát nem ismeri. Rúdra tűzött guzsalyról fon. E szerszáma díszítésében azonban nagy igyekezetet fejt ki. Esztergályozott, faragott cifra-ságokon kívül berakott óndíszítéssel is találkozunk egyes falvakban e primitív rokkákon, mint Singléren és Soóváron. A berakott díszítés úgy fest, mintha a csúcsíveskori ornamentika kései visszhangja volna.

A szövőszék szintén kezdetleges szerzősám s a vászon, amelyet a maguk természetű durva fonalból szőnek, nem sok figyelmet érdemel. Élénkebben mintázott, népies mustrájú, színes szóttések ma már csak a két Strázs alján elterülő falvakban s az alsótarcai járásban készülnek. Hogy a szövés még alig egy félszázad előtt Sáros vármegyében az úri nők körében is általános foglalkozás volt, erről Potemkin Ödön e vármegyénk leírásával foglalkozó 1863-ban megjelent könyvében jegyzett föl érdekes adatokat.

„Sáros vármegyében — írja — az ipar legnevezetesebb tárgya a gyolcs, mely a rumburgi után a legjobb Ausztriában és Magyarországon. Sáros vármegyében 8598 szövőszék van, amelyeken gyolcs, kanavász, daróc, asztal- és zsebkendő készül. Itt minden földművelő neje és leánya takács s ha egy nőtlen legény leánynézőbe megy, a legelső kérdés, amelyet választottjához intéz az, hogy tud-e szőni? S ha az anya el akarja utasítani, csak azt feleli, hogy leánya még nem tud szőni.

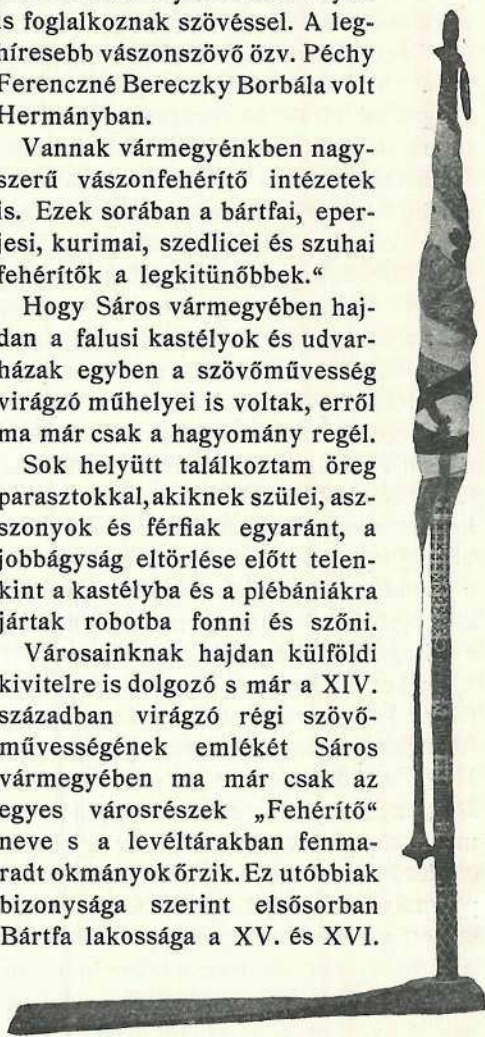
Szent Mihály-naptól fogva január-február haváig oly szorgalommal fonnak a sárosmegyei nők, sőt sok helyen a férfiak is, hogy a tűzhely világánál éjfélig is elpörgetik az orsót s már hajnali három óraker guzsalyhoz ülnek. Március elején mindenfelé a szövőszékek mellé telepednek és sok helyütt pünkösdig dolgoznak ezeken. Az egész megyében körülbelül 60.000 vég gyolcs és egyéb vászon készül, végjét 31 bécsi röffel számítva. Több helyen úriasszonyok is foglalkoznak szövéssel. A leg híresebb vászonszövő özv. Péchy Ferenczné Bereczky Borbála volt Hermányban.

Vannak vármegyénkben nagy-szerű vászonfehérítő intézetek is. Ezek sorában a bártfai, eperjesi, kurimai, szedlicei és szuhai fehérítők a legkitünőbbek.

Hogy Sáros vármegyében hajdan a falusi kastélyok és udvarházak egyben a szövőművesség virágzó műhelyei is voltak, erről ma már csak a hagyomány regél.

Sok helyütt találkoztam öreg paraszttal, akiknek szülei, asszonyok és férfiak egyaránt, a jobbágyság eltörlése előtt telenkint a kastélyba és a plébániákra jártak robotba fenni és szőni.

Városainknak hajdan külföldi kivitelre is dolgozó s már a XIV. században virágzó régi szövőművességének emlékét Sáros vármegyében ma már csak az egyes városrészek „Fehérítő“ neve s a levéltárakban fenmaradt okmányok őrzik. Ez utóbbiak bizonyossága szerint elsősorban Bártfa lakossága a XV. és XVI.

SINGLÉRI GUZSALY.

században túlnyomó részben takácsokból állott. Myskovszky Viktor Bártfa régiségeiről írott nagy művében egy „Registrum Syndonum pro Anno 1449“ című könyv tartalmát ismerteti, amely a vászongyártás akkori szabályzatát is magában foglalja. Itt arról szerezhetünk fölvilágosítást, hogy a takácsművesség a városi hatóság szigorú felügyelete alatt állott, s a vásznat és gyolcsot hivatalos vizsgálata után ismét a városi hatóság közvetítésével bocsátották a kiviteli kereskedelem útjára, még pedig főleg Nagyvárad és Krakó irányába. Másnemű okmányok arról tanuskodnak, hogy Bártfa és Eperjes a XV. században nagyban versengett egymással a takácsművesség terén s privilégiumokkal igyekezett fölényét e téren biztosítani. A bártfaik kérésére Zsigmond király és Hunyadi János ismételten is eltiltja az eperjesieket a vászonfehérítéstől. Ez a tilalom azonban nem sokáig lehetett érvényes, aminthogy Zsigmond király abbéli intézkedései sem igen vezettek célra, amelyekkel Magyarország összes barhetszövő mestereit Kassára akarta telepíteni. Zsigmond király általában nagyon érdeklődött a szövőművéség iránt. 1416-ban, amikor Párisban járt, egész csapat szőnyegszövőt telepített le Franciaországból Budára. Wenzel Gusztáv 1870-ben kiadott akadémiai értekezése szerint 1411-től szinte uralkodása végéig egész sor rendeletet bocsátott ki a kassai barhetgyártás érdekében, amelyvel nyilván a barhetszövés tökéletesítése s jellegzetesebbé tétele volt a célja.

Barhet alatt ma olyan sávolykötésű (Köper) pamutszövetet értünk, amely fonákján bolyhos, a színén pedig síma. Hogy a középkorban mást értettek ez alatt, az bizonyos. Dreger az európai szövőművességről írott munkájában egy keleti eredetű Bucherame nevű vászon- vagy pamutszövetfajtát, helyesebben pamuttal átszőtt vásznat említ, amely nevét Bokharától nyerte, de Perzsiában, Indiában, Ciprus szigetén s más keleti országokban is gyártották. E szövet francia neve

bouquerant volt. Zsigmond király okmányaiban „pokschin“-ról és „parchant“-ról, latin okleveleiben fustanum és barchannumról beszél.

A fustanum Du Cange szerint szintén pamutszövetet jelent. A pokschin ezzel szemben alig lehet más, mint a magyar bakacsin, az olaszul boccasinónak nevezett syriai eredetű finom vászonfajta, amelyet a magyarok már a középkorban ösmertek s díszes voltánál fogva a XVI. században halotti lepелnek használtak. A bakacsin ma egyes magyar vidékeken fekete vásznat jelent, amelyet a koporsóra borítanak.

A „bouquerant“, barchannum, barchent mustrásan szőt vászon volt, amely bizonyára nem azért keltette föl Zsigmond király különös figyelmét, mert vegyesen len- és pamutfonálból készült, hanem mert ez volt a legművésziesebb hatású szövet, amelyet akkoriban Magyarországon s Kassán kívül főleg Budán, Bártfán, Székesfejérvárott, Pozsonyban és Nagy-Szebenben szöttek.

Wenzel a barchannum, parchant szót barhetnek, illetve parketnek fordítja s az Akadémia nagy szótára alapján azt állapítja meg, hogy ez olyan szövet, amelynek láncfonala len, vetett fonala pedig pamut. Valójában a pokschin vagyis bakacsin sávolsorokkal (Köper) kockásan mustrázott vászon volt, a barchannum, a parchent pedig aligha lehetett más, mint színes pamutfonállal a selyembrokáthoz hasonló módon ékítményesen átszött s fehér alapszövetében egyszerű kötéssel készült vászon, amelyet azonban rendszerint bakacsinnal kombináltak. Ilyen „parchent“-nek tartom azt a 175 cm. hosszú és 60 cm. széles vászondarabot, amelyet a bártfai ispotály templomában törlőrongynak használtak s amelyet az 1. képen mutatok be. A szövet alapja sávolsorokkal szőtt barackmagmustrájú fehér vászon, amelynek keskeny sávjai egyszerű vászonalapon kék pamuttal átszött, különböző szélességű ékítményes szalagokkal váltakoznak. A kö-

zépső széles szalag csillagok, stilizált madarak és növényi elemekkel kitöltött háttérrel stilizált liliomokat ábrázol, amelyek két-két egymásnak hátat fordító oroslán fölött lebegnek. A kendő két végét díszítő szélesebb szalagokon növényi elemek közé szimmetrikusan elrendezett hűsvéti báránnyokat látunk. Az egész keskeny sávok száma tíz s ezeket szimmetrikusan váltakozva csillagsorok és növényi elemek közé iktatott stilizált madarak díszítik. Az oroslánok és növényi elemek stilizálási módja a középkori keleti selyemszőnyegeken mustráira emlékeztet, a stilizált liliomok és báránnyok a csúcsíveskori művészet motívumai s ez utóbbiak alapján ítélve, a szövet a XV. században készült s alighanem oltárkendő, Bock meghatározása szerint zsolozsmakendő volt, az oltárasztalnak a szent mise idején kívül, a mikor a hármás vászonlepellet fedték el, állandó takarója. Hasonlóan kék pamuttal átszőtt s ugyancsak barackmagmustrákkal mintázott vászondarabot találtam Frics román. kath. templomának sekrestyéjében. Ez a kendő (2. kép) keskenyebb sávjainak párosával sorakozó madaraival, alapszövetével az előbbivel azonos eredetre és rendeltetésre vall. Középső széles sávján, kettős mennyezetű szögletes rajzú fülkékben sorakozó s aránytalanul nagyfejű stilizált emberi alakokat látunk, talán vadembereket, melyek a XV. század egyházi hímzéseiben is előforduló „erdei emberek“ kentauryszerű szörnyalakjaival szemben inkább humoros karikatúrák.

Hogy e fönnebbieken ösmertetett két vászonkendő csakugyan középkori értelemben vett barhet, az még inkább nyilvánvaló, ha részletesebben vizsgáljuk a kassai barhanistákról ránk maradt okmányokat, amelyek azonfelül középkori szövőművességünk e technikájára is oly élénk fényt vetnek, mint iparművészetünk egyetlen más ágára sem az eddig ösmert oklevéli adatok. Zsigmond királynak már 1411. évi okleveléből is kitűnik, hogy barhanistáink nem csak szövással, hanem

a nyers pamut fonallá való földolgozásával is foglalkoztak: karten und wolslachen. Az előbbi szó kártolást, a nyers pamutszálak fonásra alkalmas elrendezését jelenti, a minek szerszáma hajdan kefére emlékeztető szöges deszka volt. Wolslachen Miller Zarucke középkori német szótára szerint annyi, mint a fonalat fonásra és szövésre előkészíteni: „durch klopfen zum spinnen und weben zurichten“. Barhanistáink adót nem fizettek, de hivatalos vizsgálat nélkül portékájukon sem adhattak túl. E vizsgálat díja a legjobb barhetért három fillér, a középszerűért hat, a kevésbé finomért kilenc, illetve tizenkét fillér. Tehát minél finomabb munkát míveltek, annál kevesebbet kellett fizetniök. Oly elv ez, amelyet a modern iparfejlesztés is megszívlelhetne. A bakacs vizsgálatának díja hasonló volt.

1419-ben Zsigmond király az idegen barhet behozatalát s a pamut kivitelét tiltja el. Ugyanebben az évben Buda, Székesfejérvár és Pozsony barhetszővőit arra szólítja föl, hogy Kassán telepedjenek le. 1420-ban Nagyszében városában megtiltja a barhetszővést. 1424-ben megengedi, hogy nyolc mester Bártfán is szöhhessen barhetet. 1461-ből maradt ránk a kassai barhanisták céhének a szabályzata, amelyből a technikára vonatkozó pontok a következők:

„Ha valaki nyolc vagy hat nyüstös abroszokat készít, ezek hossza és szélessége harmadfél rőf (180 cm.) legyen, a vásári abroszoké $2\frac{1}{4}$, a harmadik fajtáé 2 rőf.“ Rejtő Sándor műegyetemi tanár úr szíves meghatározása szerint a bártfai és fricsi kendő barackmagmustráson szövött része nyolc nyüsttel készült, méretei azonban, nem abroszokról lévén szó, mások.

„A legnagyobb abroszokon legyen ötven menet tizenhatal metszve, a vásári abroszokon negyven s a kicsiny kocás abroszokon harminchat.“ E passzus a fonal fölvetésére vonatkozik. Hogy a szövet láncfonalai egyformán hosszúak

legyenek, régen motolára vetették föl. Ez Kassán 16 fonállal történt egyszerre, amely a motola ötven, negyven, illetve harminchat menete után ketté vágva 1600, 1280, 1192 láncfonalat adott. Mint-hogy az ennyi számú láncfonallal készült abroszok méretei is szigorúan meg voltak határozva, már a fonásnál is arra kellett ügyelniök, hogy a fonal egyforma minőségű és finomságú legyen.

„Egyetlen mesternek se legyen háromnál több szövőszéke. Az egyikén vásári abroszokat gyártson, a másikon barhetet vagy, ha akarja, kettős sávolyorokkal készült szövetet (Zwillich). Avagy két széken barhetet s a harmadikon amit tud s ami a mesterségnek becsületére és hasznára válik,“ vagyis alighanem művésziesebb hatású munkát, mint a minők a képeinken ábrázolt kendők.

„Aki kettős sávolyorokkal sző, annak vászna az első széken ötnegyed rőf (90 cm.) széles, a másikon egy rőf (72 cm.) széles legyen. A barhet oly hosszú és széles legyen mint a bécsi. Fonalai száma is azonos legyen... A kész munka vizsgálat alá kerül és lebélyegezendő... E nélkül elkobozzák... A mángorlóban minden segéd köteles dolgozni, aki nem akar kereket taposni, helyettest fogadjon föl a maga költségén.“

„Asszonyt, leányt segédnek fölfogadni tilos, csak mester felesége szőhet a műhelyben... Ha a segéd leróttá vándorúttját s (több) lábítóval is tud dolgozni, kettős sávolyorokkal szőhet, barhetet készíthet s mást is, amit tud.“ A barackmagmustrás szövet szintén Rejtő Sándor úr szíves meghatározása szerint a nyolc nyüstnek megfelelő módon nyolc, illetve tizenhat lábítóval készült.

„Ha a segéd madaras mustrát (gefogletes) akar szőni, hagyják ilyennel is foglalkozni.“ E mondat minden bizonynyal a brokátokhoz hasonlóan színes pamuttal átszőtt dolgokra vonatkozik, mint aminő a bártfai és fricsi kendő, ahol szintén a madaras mustra az uralkodó. „Az inas három évig szolgál.“

„A barhanisták céhébe takácsot nem szabad fölvenni, ha a kettős sávolyorosos vagy más lábító munkában jártas is.“ 1481-ben Kassa város tanácsa egyenesen megtiltja az itteni takácsoknak, hogy sávolyorokkal szőjenek vagy pedig színes pamuttal mustrázzák vásznaikat. Kivételt csak törülközők, keszkenők készítésénél enged meg, ezeket a takács is mustrásan szőheti át, de úgy látszik akkor sem pamuttal.

„Aki pedig — olvassuk tovább — a barhanisták mesterségét folytatja és nem tartozik céhükbe, annak munkáját elkobozzák, azonfelül a tanács is megbünteti.“

A barhetosok, mint látjuk, jól körül voltak bástyázva szabadalmakkal. Mindazonáltal a XVI. században alighanem a takácsokkal olvadtak össze egy céhbe, mert ettől fogva Kassán is, Bártfán is nyomuk vész. Művészi hagyományaikat is a takácsok örökölhették. Erre vall a zborói plébániatemplom egyik kazulájának takácsművű betétje (3. kép), amelyet egy XV. századbeli velencei selyemszövet mintájára, kékre festett lenfonallal gránátalmásan mustrázott XVI. századbeli vászonkendőből vágtak ki s használtak föl a jóval későbbi kazula díszítésére. Maga a kazula, ezüst paszomántja után ítélve, a XVII. század végéről való.

Sáros vármegye városaiban a takácsok céhének iratai sehol sem maradtak ránk, nyilván azért nem, mert a XVIII. században a szövés ismét mindenfelé háziiparrá lett s a megszűnt céh ládája elkallódott. Céhüket azonban XVII. századbeli városi lajstromok sűrűn említik. Volt-e ekkor művészi vonás munkáikban, azt nem igen lehet megállapítani; kendők mustrásan szőtt jelentéktelen szegélyein kívül egyéb emlék nyomára nem sikerült rájutnom.

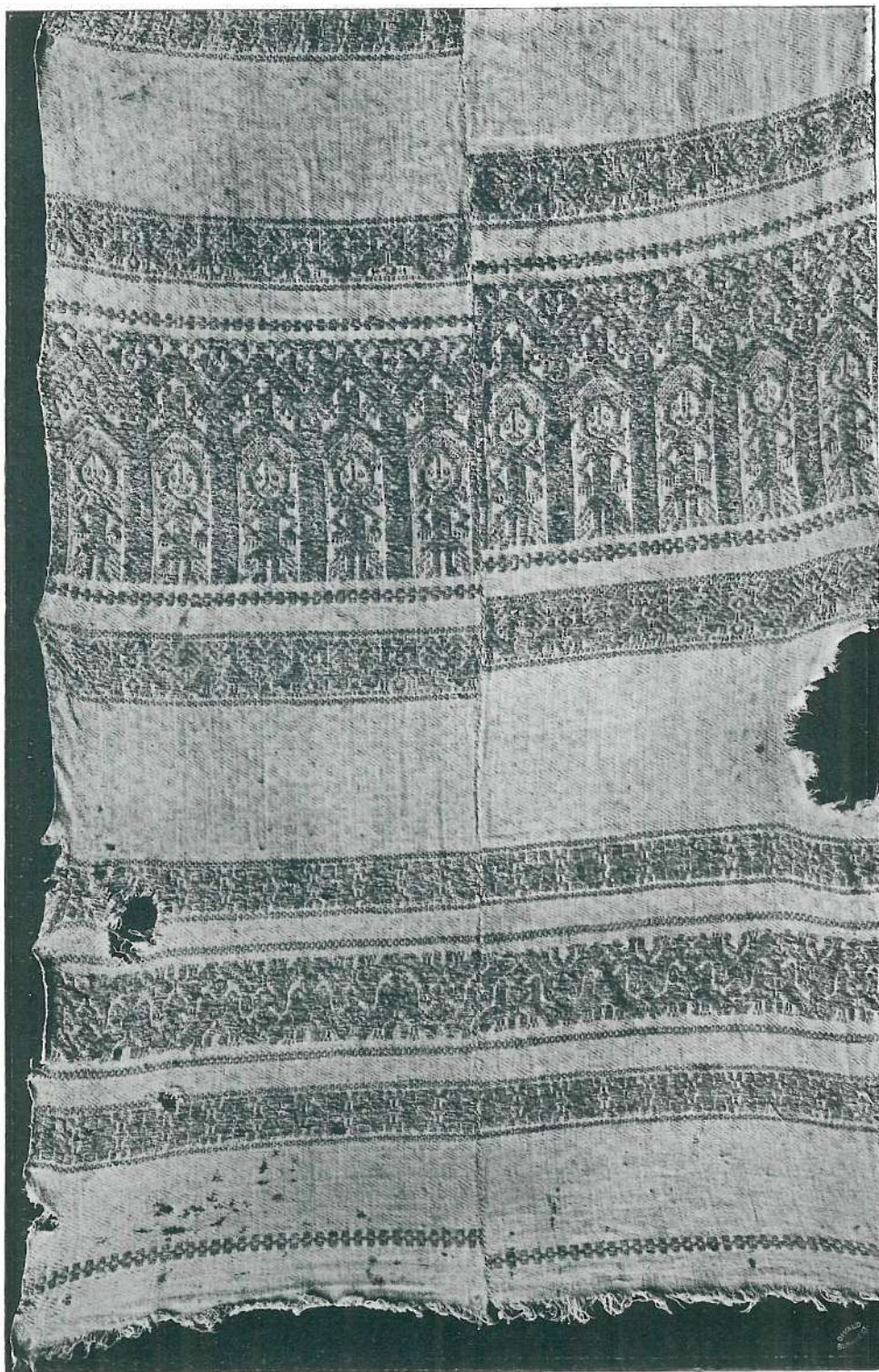
Hogy a nyomtatott vásznak divatja a XVIII. században általános volt, erre több emlékünknél vall. S a nyomtatott vásznak szoríthatták a háttérbe s alighanem már az előző században azt a

I. OLTÁRKENDŐ RÉSZLETE.
PAMUTTAL ÁTSZÓTT MISTRÁS VÁSZON BÁRTFÁRÓL.

XV. SZÁZAD.

2. KENDŐ RÉSZLETE.
PAMUTTAL ÁTSZÓTT Mustrás VászON FRICSRÓL.

XV—XVI. SZÁZAD.

3. RÉSZLET EGY ZBORÓI KAZULA
TAKÁCSMŰVŰ BETÉTJÉBŐL.

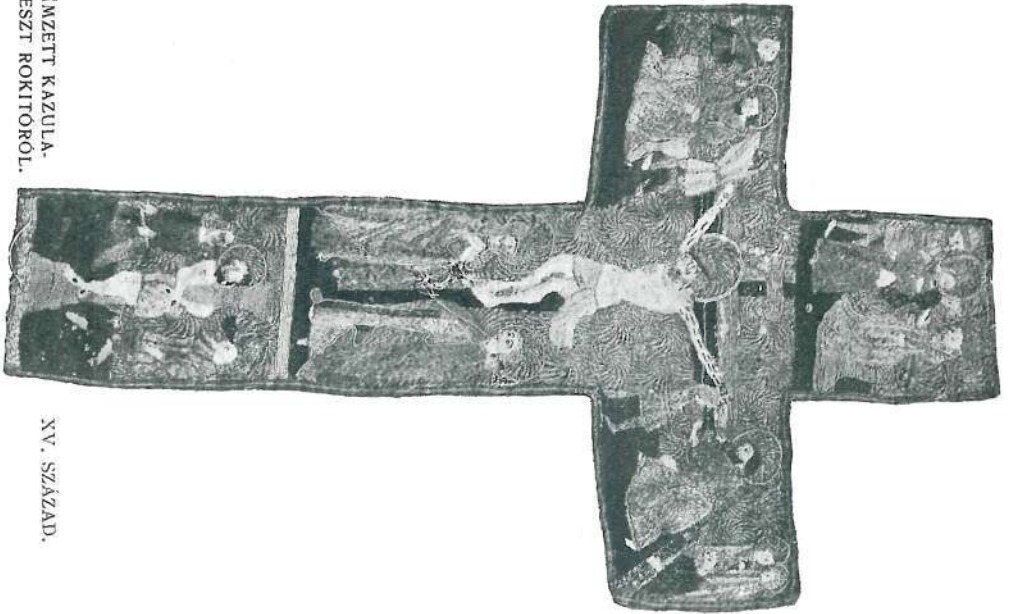
XVI–XVII. SZÁZAD.

4. TERITŐ NAGY-SÁROSRÓL. POSZTÓMOZAIK.

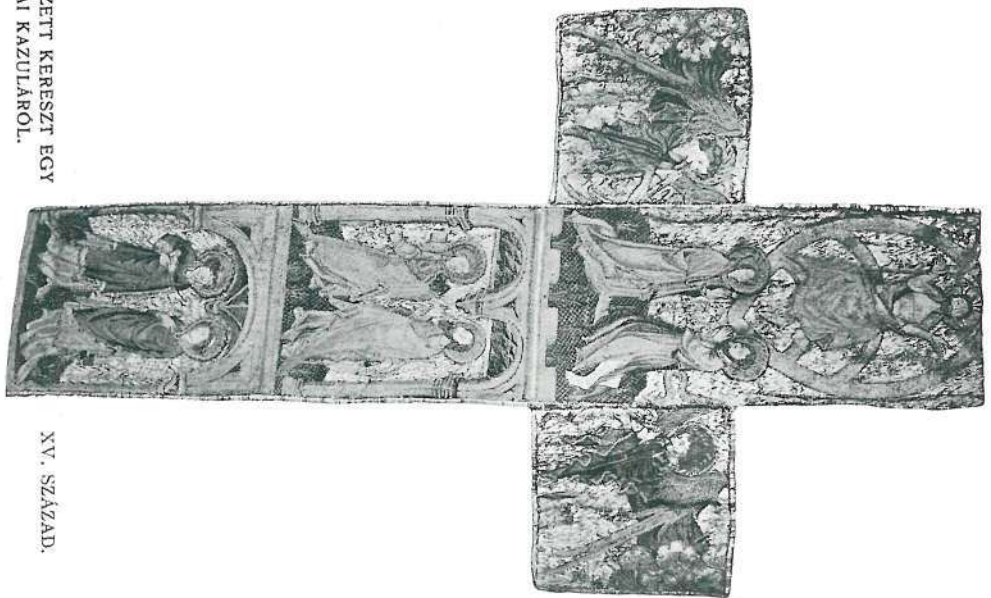
XVIII. SZÁZAD.

. HIMZETT KAZULA.
KERESZT ROKITOROL.

XV. SZAZAD.

6. HIMZETT KERESZT EGY
BARTFAI KAZULÁRÓL.

XV. SZAZAD.

7. AZ UTOLSÓ ÍTÉLET
RÉSZLET A BÄRTFAI KAZULÁRÓL.

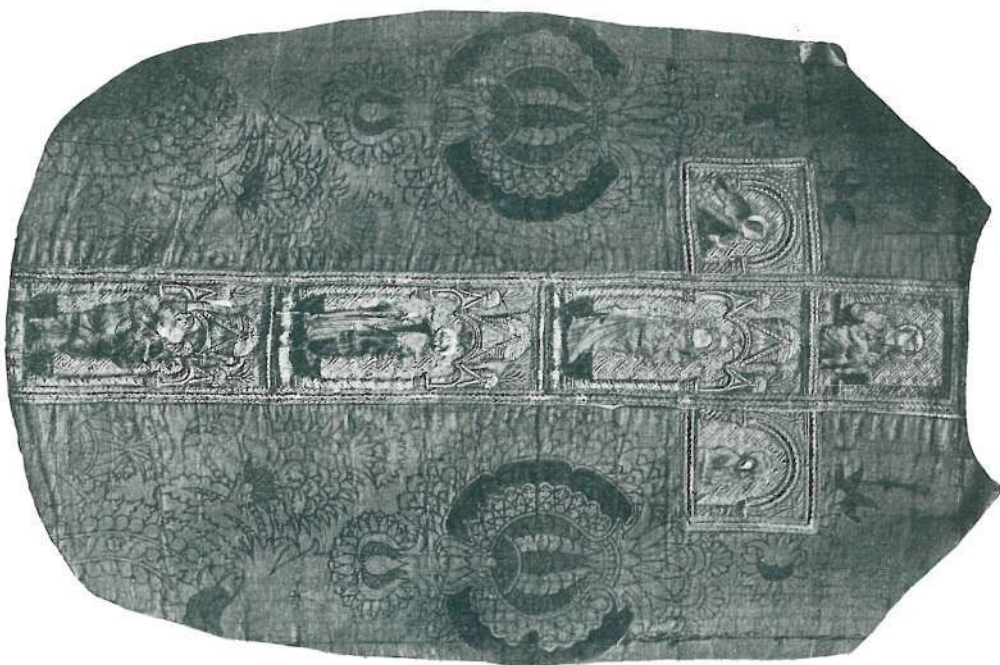
XV. SZÁZAD.

8. AZ UTOLSÓ ÍTÉLET.
RÉSZLET A POPRÁDI FALKÉPEKRŐL.

XIV—XV. SZÁZAD.

9. VÖRÖS BÁRSONYNYAL ÁTSZÓTT
KAZULA BÄRTFÄROL.

XV. SZÁZAD.

10. ARANYBROKÁT KAZULA
BÄRTFÄROL.

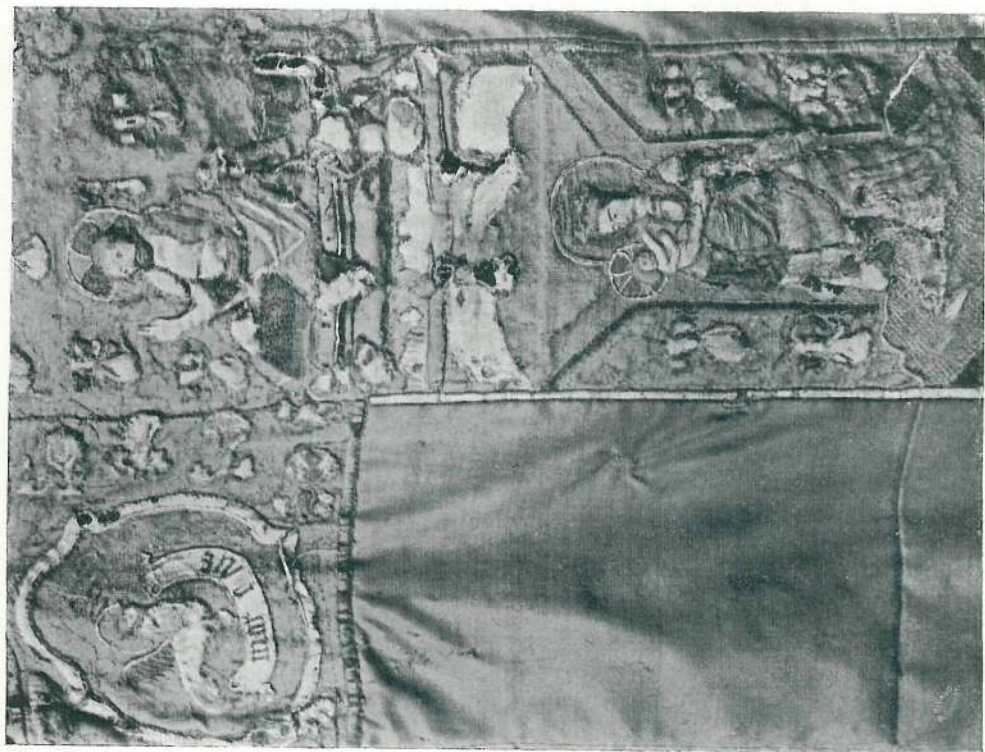
XV. SZÁZAD.

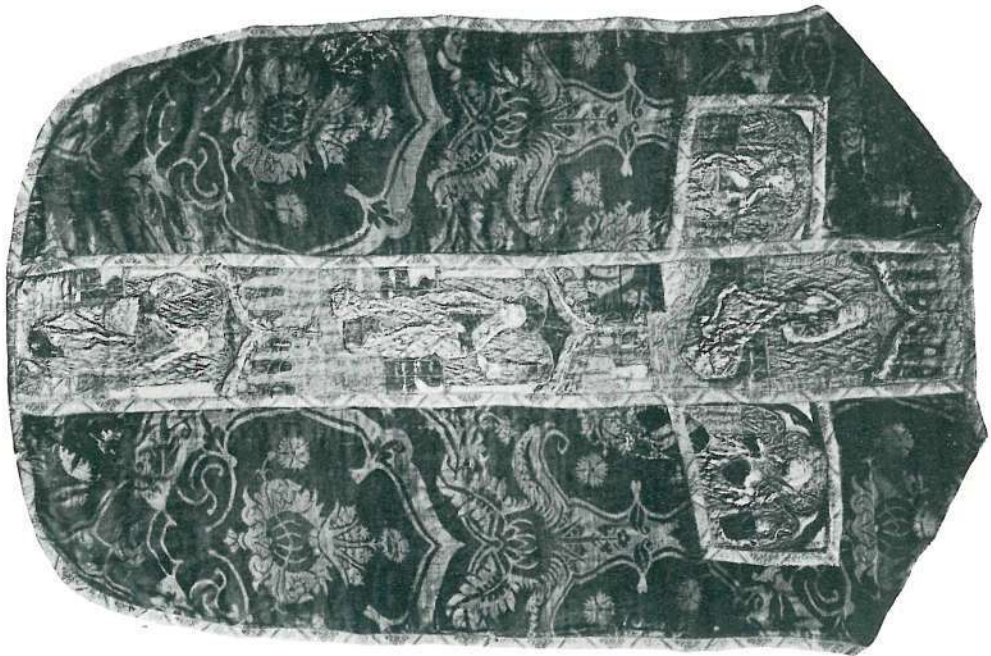
11. KAZULA DOMBORÚ
HIMZÉSEKEL BARTFÁRÓL.

XV. SZÁZAD.

12. RÉSZLET AZ ELŐBBI KAZULA
HIMZÉSERŐL.

XV. SZÁZAD.

13. SELYEMDAMASZT MISERUHA
ARANYPATARKOL.

XV. SZÁZAD.

14. VÖRÖS BARSÖNYNYAL ÁTSZÓTT
KAZULA BARTFÁROL.

XV—XVI. SZÁZAD.

művésziesebb takácsmunkát, amelyet városainkban a XV. századbéli barhetszövők s a XVI. század takácsai is készítettek.

Sáros vármegye templomaiban érdekesebb nyomtatott vásznak Gáboltón, Singléren, Hervartón, Szent-Mihályon és Bártfán maradtak ránk.

E nagyobbára a XVIII. század első feléből való emlékek díszítő motívumai az egykorú hímzések növényi elemeivel azonosak s hol, mint a két gáboltói antependiumon az egész felületen szétosztott virágmintákat mutatnak, hol, mint a kétfejű sasokkal tarkított singléri oltárterítőn s a két hervartói kendőn csak a vászon széleit szegélyezik. A hervartói nyomtatott vásznak szegélyét az első és harmadik fejezet homlokklécén képen is bemutatom. Igen érdekes a bártfai ispotály templomának fametszetű képekkel nyomtatott antependiuma, amelyen két sorban egymás alatt tizenkét kép sorakozik. A képek egymással váltakozva ismétlődnek s a következő tárgyakat ábrázolják: Krisztust a keresztfán, a celli szűz Máriát, szent Annát harmadmagával, szent Borbálát és Katalint, szent Isván királyt a háttérben a pozsonyi várral s a három szent királyt. Az általában primitív fametszetek stílje arra vall, hogy az eredeti dúcok alighanem még a XVII. században s Pozsonyban készültek.

Figyelemre méltó szőnyeget Sáros vármegye templomaiban nem találtam, holott Felsőmagyarország más vidékein templomokban és kastélyokban egyaránt régi keleti szőnyegekkel elég sűrűn találkozhatunk. Állítólag sok a keleti szőnyeg a Desewffy grófok fintai kastélyában, amelynek termei azonban, a grófok állandó távolléte miatt hozzáférhetetlenek. Középső részének tagoltságát tekintve valami kisázsiai szőnyeg hatása alatt készülhetett a nagy-sárosi plébánia-templom igen érdekes terítője, melyet

az 1903. évi kassai Rákóczi-kiállításon is bemutattak. Ez utóbbi leíró lajstroma így emlékezik meg e munkáról: Szőnyeg sokszínű posztóból, mozaik módjára készített alakokkal díszítve a XVIII. századból. A 130—170 cm.-nyi terítő (4. kép) a posztómozaiknak már a középkorban is ismert technikájával, keleti szabású fantasztikus építészeti jellegű alapon a sík díszítmény szellemében szétszórt és szimmetrikusan csoportosított alakokat ábrázol. Közepén mennyezetszerűen érvényesülő számárhátalakú ívben, a magyar ruhás király áll s asztalra mutat, amelyen a magyar koronát látjuk, ahogy a XVIII. században, Mária Teréza korában, ábrázolták. Erre a korra utal a kétfelől álló fegyveres katonák, a lenn nyargaló lovas-katonák s a belső kék szegélybe varrott gránátosok viselete is. A szegély felső sávját a nap és hold között egy kutyás ember képe díszíti, lenn öt csoportra osztva vadászjelenetet látunk. A terítő külső szegélye egymással váltakozva hegyükkel ki- és beforduló, egymáshoz varrt vörös, sárga, kék és fehér posztónyelvekből áll, amelyek zsinórra fűzött rojtos szegélyben végződnek. A kassai Rákóczi-kiállításon egy másik egyszerűbb, de hasonló technikájú terítő is szerepelt, melyet gróf Andrassy Dénes állított ki Krasznahorka várából. E szintén XVIII. századbéli munkát Andrassy Magdolna apátnő készítette. A nagy sárosi posztó-mozaik alighanem szintén apácamunka s az Erdődy grófok révén került valamelyik nyugoti városunkból az itteni Rákóczi-kastélyba, onnan pedig a templomba.

Primitív, de igen érdekes munka Kijó görög-katholikus templomának koporsótakarója, amelyet fekete alapon reávarrt fehér posztószalagok díszítenek s egy hasonló színű torzformájú alak, amely a halált jelképezi. Ezt a terítőt tót felirata szerint 1838-ban Miskó Mihály és Filicki András készítette.